

Straipsniai

XVIII AMŽIAUS ANTROSIOS PUSĖS LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS UNIVERSALIEJI LAIKMAČIAI: VILNIAUS IR GARDINO KALENDORIAI

Jurgita Žašinaitė-Gedminienė

Vilniaus universiteto

Lietuvių literatūros katedros doktorantė

Ne vienas Apšvietos epochos peripetijas analizavęs tyrėjas¹ nurodė, kad XVIII amžiaus antroje pusėje visoje Europoje gerokai suintensyvėjo įvairių periodinių leidinių spausdinimas. Jų ne tik padaugėjo, bet ir pasikeitė pats formatas, turinys, o tai rodo, kad formavosi kitokia skaitytojų auditorija. Tuomet jau ne tik mokslininkai reprezentavo raštingumą puoselėjančią ir vertinančią publiką – pagrindinių periodinių leidinių pirkėju tapo eilinis skaitytojas, prie kurio poreikių išvalgūs leidėjai ir ėmė derintis. Kaip tik šiuo metu daug dėmesio skirta kalendorių, visuomenei suprantamiau ir glausčiau perteikusių aktualiausias

laikotarpio politines, ekonomines bei kultūrinės žinias, leidybai.

XVII amžiuje pranašysčių almanachus pakeitė² pirmieji politiniai ir genealoginiai kalendoriai, kiek vėliau filosofiniai bei literatūriniai. XVIII amžiaus paskutiniais dešimtmečiais jų įvairovė ir skaičius dar labiau padidėjo. Vien Lenkijoje įvairiausių tematikos kalendorių spausdinta per kelias dešimtis. Daugiausia jie leisti Varšuvoje, Krokuvoje, Poznanėje, Torunėje, Liubline, Kališe (kalendorių antraštiniuose puslapiuose nurodytos jėzuitų, pijorų, karmelitų spaustuvės).

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) politiniai kalendoriai pasirodė taip pat XVII amžiuje³. Parašyti lenkų kalba, jie buvo parengti sekant Europoje vis populiarėjančiais leidiniais. Tai buvo

¹ Jeremy Black, *Eighteenth-Century Europe*, New York: St. Martin's Press, 1999; Elizabeth Lewisohn Eisenstein, *The printing revolution in early modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999; Joyce Appleby, Lynn Hunt, Margaret Jacob, *Tiesos sakymas apie istoriją*, iš anglų k. vertė Remigijus Juozaitis, Vilnius: Margi raštai, 1998; Danuta Hombek, *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej*, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas“, 2001; Ulrich Im Hof, *Śvietimo epochos Europa*, iš vokiečių k. vertė Nijolė Daujotytė, Vilnius: Baltos lankos, 1996.

² Nuo XVI amžiaus antros pusės ypač populiarūs buvo Prancūzijoje leisti Nostradamo almanachai.

³ Anot kai kurių šaltinių, LDK jau nuo XV amžiaus buvo platinami lotynų kalba parašyti kalendoriai, žr.: Filomena Šileikytė, „Kalendoriai“, *Tarybų Lietuvos enciklopedija* 2, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų leidykla, 1986, 183.

pavieniai, dažniausiai iš Lenkijos atvežti egzemplioriai. Tik XVIII amžiuje LDK pradėta sistemingai leisti kalendorius. Pradedant 1735-aisiais juos rengė ir Vilniaus akademijos spaustuvėje spausdino žymus jėzuitų istorikas literatas Jonas Pašakauskis (Jan Poszakowski, *1684–1757). Buvo išleisti: *Kalendarz polityczny na rok pański 1737 (1737 Viešpaties metų politinis kalendorius)*, *Kalendarz polityczny y historyczny na rok pański 1738 (1738 Viešpaties metų politinis ir istorinis kalendorius)*, *Kalendarz historyczny y polityczny na rok pański 1739 (1739 Viešpaties metų istorinis ir politinis kalendorius)*. Iš viso Vilniaus akademijos spaustuvė išleido 19 Pašakausko kalendorių⁴. Jau pirmuosiuose jų numeriuose buvo nurodyta, kad, pritariant Apšvietos amžiaus idėjoms, mėgėjiškai nebeaiškinama astrologija, įvairios pranašystės bei dangaus kūnų konsteliacijos įtaka žmogaus likimui. Kaip pažymi Pašakausko gyvenimą ir veiklą išsamiai aptaręs Petras Juknevičius, veikiausiai tokie kategoriški pareiškimai sukėlė fanatikų pyktį, mat vos pasirodę kalendoriai išsyk pradėti naikinti⁵. Tematiniu aspektu Pašakausko rengti kalendoriai buvo gana įvairiopi. Štai 1737 metais išspausdinto kalendoriaus pirmoji dalis skirta atskiroms Šventojo Rašto temoms. Teigiama, kad „*pirmasis pasaulio istorijos laikotarpis, trukęs 1656 metus, prasidėjo jo sukūrimu ir baigėsi pasauliniu tvanu*“, kad „*nuo pasaulio sukūrimo*

iki Kristaus gimimo praėjo 4000 metų“⁶. Iš istorinių įvykių paminėti: Liublino unija, Vilniaus akademijos įkūrimas, turkų sutriuškinimas prie Vienos ir Stanislovo Augusto Poniatovskio išrinkimas Abiejų Tautų Respublikos valdovu. Antrame skyrelyje išvardyti Romos katalikų bažnyčios suvažiavimai, trečiame – bažnytinės eretzijos, ketvirtame – vienuolių ordinais ir jų įkūrimo datos, penktame skyriuje pateiktas Lenkijos karalių ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių sąrašas, prasidedantis nuo legendinio Lecho⁷. Antroje kalendoriaus dalyje publikuota bendriausia informacija apie Respubliką ir didžiąsias Europos valstybes.

1738 metų kalendoriuje pakartotos tos pačios istorinės žinios.

Rengdamas *1739 Viešpaties metų istorinį ir politinį kalendorių*, Pašakauskis įtraukė naują istorinę dalį „Visuotinę istoriją nuo pasaulio sukūrimo iki Kristaus gimimo“ („Historia uniwersalna od stworzenia Świata do narodzenia Chrystusa“). Čia dėmesį patraukia savita pasaulinės istorijos periodizacija:

Kaip savaitė turi 7 dienas, taip ir pasaulio istoriją patogiausia dalyti į 7 stadijas (stades mundi). Pasaulio istorijos suskirstymas į atskiras stadijas padeda geriau ją įsiminti. Čia trumpai aprašysime šešias stadijas, o septintoji šiuo metu tęsiasi.⁸

Tokia periodizacija rodo, kad XVIII amžiaus pirmoje pusėje scholastiniai principai

⁴ Bronisław Natoński, „Jan Poszakowski“, *Polski słownik biograficzny* 27, Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1983, 704–707.

⁵ Petras Juknevičius, „Garsus jėzuitas Jonas Pašakauskis“, *Jais garsus Daugyvenės kraštas*, Panevėžys: Daugyvenės kultūros istorijos muziejus-draustinis, 2008, 4–9.

⁶ *Kalendarz polityczny na rok pański 1737*, w Wilnie: w drukarni J. K. M. i Akademickiey Soc. Jesu, 1736, 34.

⁷ Lechas – legendinis lenkų protėvis, Lenkijos (poetiškai vadinamos Lechija) įkūrėjas.

⁸ *Kalendarz historyczny y polityczny na rok pański 1739*, w Wilnie: w drukarni J. K. M. i Akademickiey Soc. Jesu, 1738, 21.

dar buvo gajūs (istorikas Algirdas Šidlauskas rašo, kad šiuo atveju Pašakauskis žengė atgal į Viduramžius⁹). Pasak kalendoriaus leidėjo, pasaulis buvęs sukurtas spalio 28 dieną, 4000 metų prieš Kristaus gimimą. Pirmoji stadija trukusi 1656 metus: nuo pasaulio sukūrimo iki tvano, antroji – 426 metus: nuo Nojaus išlipimo iš arkos iki Abraomo laikų; trečioji – 430 metų: nuo Abraomo iki izraelitų išėjimo iš Egipto; ketvirtoji – 480 metų: nuo izraelitų išėjimo iš Egipto iki buvo pradėti dėti Saliamono šventyklos pamatai; penktoji – 776 metus: nuo Saliamono šventyklos pamatų dėjimo iki Babilono nelaisvės, ir pagaliau šeštoji stadija trukusi 531 metus: nuo Babilono nelaisvės iki Kristaus gimimo. Septintoji stadija – tai laikotarpis nuo Kristaus gimimo iki kalendoriaus autoriaus dienų.

1740-aisiais, minint jėzuitų ordino 200 metų jubiliejų, Pašakauskio išleisti *Kalendarz jezuitki większy na rok przestępný 1740 (Keliamųjų 1740 metų didesnysis jėzuitų kalendorius)* ir *Kalendarz mniejszy jezuitki Prowincyi litewskiej na rok pański 1740 (1740 Viešpaties metų mažesnysis Lietuvos jėzuitų provincijos kalendorius)*. Jis taip pat parengė *Kalendarz prześwietnych dam na rok pański 1741 (1741 Viešpaties metų šviesiausiųjų damų kalendorius)*, – jame prie kiekvienos mėnesio dienos nurodytos žymiausias kilme, pamaldumu ir stebuklais moterys.

Po Pašakauskio Vilniuje kalendorių leidimą tęsė istorikas, neretai vadinamas Lie-

tuvos periodinės spaudos pradininku¹⁰, Pranciškus Paprockis (Franciszek Paprocki, *1723–†1805). Apie 1757 metus pasirodęs jo *Kalendarzyk polityczny (Politinis kalendorėlis)* šia antrašte ėjo iki 1767 metų, vėliau (nuo 1768 m. iki 1795 m.) pavadinimu *Kalendarz Wileński (Vilniaus kalendorius)*¹¹.

Paskutiniaiis XVIII amžiaus dešimtmečiais LDK antrąja sostine tituluotame Gardine LDK rūmų išdininko Antano Tyzenhauzo 1774 metais įsteigtoje spaustuvėje leistas *Kalędarz Grodzieński (Gardino kalendorius)*¹². Spausdintas iki 1781 metų šis kalendorius forma ir turiniu panėšėjo į *Vilniaus kalendorių*.

¹⁰ Be Vilniuje spaudai rengiamų kalendorių, Pranciškus Paprockis redagavo bei leido ir pirmąjį Lietuvos laikraštį *Kurier Litewski (Lietuvos kurjeris, 1760–1763 m.)*, kuris turėjo tris priedus: „Uprzywilejowane Wiadomości“ („Privilegijuotos žinios“), „Wiadomości Literackie“ („Literatūros žinios“) ir „Supplement do Gazet Wileńskich“ („Vilniaus laikraščių priedas“). 1754 metais Varšuvoje išėjo Paprockio parengta Europos istorijos kompiliacija *Europa z części świata nayprzednieysza (Svarbiausioji iš visų pasaulio kraštų Europa)*. 1760 metais Vilniaus akademijos spaustuvėje išleista jo parengta Alberto Kojalavičiaus-Vijūko istorijos santrauka *Domowe wiadomości o Wielkim Xięstwie Litewskim z przyłączeniem historyj tegoż narodu (Namų žinios apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją su pridėta tos pačios tautos istorija)*. Minėtini ir kiti Paprockio parengti ir išleisti veikalai: *Wiadomości o Xięstwie Kurlandzkim y Semigalskim z różnych dzieiopisów zebrana (Žinios apie Kuršo ir Žiemgalos Kunigaikštiją, iš įvairių istorikų surinktos, 1759)*, *Dzieje pretendentów Korony Angielskiej (Pretendentų į Anglijos Karūną istorija, 1758)*. Plačiau apie Paprockio parengtus leidinius žr.: Marija Ivanovič, „XVIII amžius Lietuvos lenkiškų knygų bibliografės akimis“, *Senoji Lietuvos literatūra* kn. 23, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, 117.

¹¹ Tyrimui naudoti *Vilniaus kalendorių* egzemplioriai, saugomi Lietuvos mokslų akademijos, Lenkijos mokslų akademijos ir Varšuvos universiteto bibliotekose.

¹² Naudotasi Lietuvos mokslų akademijos ir Varšuvos universiteto bibliotekose saugomais *Gardino kalendorių* egzemplioriais.

⁹ Algirdas Šidlauskas, *Istorija Vilniaus universitete XVI a. pabaigoje–XIX a. pradžioje*, Vilnius: Mokslas, 1989, 62–64, 124.

Tyrimo objektu pasirinkę *Vilniaus* ir *Gardino kalendorius*, toliau ir mėginsime aptarti šiuos du XVIII amžiaus pabaigos LDK periodinius leidinius, išskirti jų bendrumus ir savitumą, apibūdinti šios specifinės spaudos formos skaitytojų auditoriją, jų interesus bei poreikius, išvelgti aptariamam laikotarpiui besiformuojantį naują visuomenės modelį.

Kalendorių forma, apimtis ir tiražai

Patyrinėjus spaudos istoriją bei raidą, įmanu teigti, kad kalendoriai buvo vieni iš pirmųjų spausdintų periodinių leidinių, skirtų plačiajai visuomenei. Formos aspektu senuosius kalendorius būtų galima apibūdinti kaip tam tikrą pereinamąją grandį tarp knygos ir kitų spaudos leidinių rūšių, pavyzdžiui, laikraščių. Kalendoriuose taip pat kaip ir knygose yra antraštinis puslapis, jame pateikta informacija apie leidinį (laikraščiuose ji spausdinta pirmojo puslapio viršuje). Tyrimui pasirinktuose *Gardino* ir *Vilniaus kalendorių* antraštiniuose puslapiuose nurodomas leidinio pavadinimas, leidimo metai, spaustuvė. Įrašyti ir leidinių sudarytojai: *Vilniaus kalendoriuje* – minėtasis Paprockis, o *Gardino* – mokytojas jėzuitas Karolis Malinowskis (*1741–†?). Palyginus šiuos kalendorius su tuo pat metu leistais, gana populiariais ūkiniais kalendoriais¹³ (juose spausdinti straipsneliai apie ūkį, liaudies mediciną, įvairiausi patarimai iš veterinarijos, miški-

¹³ Tiek Gardine, tiek Vilniuje paskutiniiais XVIII amžiaus dešimtmečiais (sunku nustatyti tikslius jų leidimo metus, nes ne visų metų egzemplioriai yra išlikę) buvo leidžiami laikraščius primenantys vadinamieji ūkiniai kalendoriai: *Kalendarz Gospodarski* – Gardine ir *Kalendarz Rolniczy i Gospodarski* – Vilniuje.

ninkystės, bitininkystės), matyti, kad tiek formatu (apytikriai 7 × 10 cm), apimtimi (dažnai daugiau kaip 100 p.), tiek medžiagos pateikimo tvarka ir pačia tematika aptariamai rinkiniai labiau priminė maldaknyges nei periodinius leidinius. Kalendoriai į maldaknyges panėšėjo veikiausiai neatsitiktinai – juk didžioji skaitančiosios LDK visuomenės dalis gerai pažinojo maldaknygių tekstus, vienokį ar kitokį jų išdėstymą. Šitoks visuomenei „pažįstamas“ informacijos pateikimas turėjo sąlygoti intensyvesnį periodinių leidinių (šiuo atveju kalendorių) skaitymą ir sykiu skatinti raštingumo plėtrą.

Nėra tiksliai žinoma, kiek kiekvienais metais išeidavo *Vilniaus* ir *Gardino kalendorių*. Sudarytojams tiražus kasmet reikėdavo derinti su spaustuvininkais, tad per metus išleidžiamų egzempliorių skaičius dažnai keisdavosi.

Kalendorių turinys

Mėnesių ir dienų laikmatis. Abiejų kalendorių pirmieji puslapiai būdavo skiriami konkrečių metų mėnesiams ir dienoms surašyti. Dažniausiai šią kalendorių dalį sudarydavo dvylika lentelių, kiekviena jų buvo spausdinama atskirame puslapyje. Laikas skaičiuotas pagal naująjį *Grigaliaus kalendorių*¹⁴. Kiekvienų metų *Vil-*

¹⁴ Naujasis *Grigaliaus kalendorius* buvo pavadintas senojo *Julijaus kalendoriaus* reformatoriaus popiežiaus Grigaliaus XIII (*1572–†1585) garbei. Nors naujasis kalendorius buvo paprastas ir tikslus, bendraeuropietiška laiko skaičiavimo reforma nekatalikiškose šalyse vyko sunkiai – naujasis kalendorius išsyk galėjo būti įvestas tik Katalikų bažnyčioje, kitais atvejais jam turėjo pritariti valstybių valdžia. Neretai naujojo kalendoriaus pristatymas būdavo laikomas viena kovos su reformacija priemonių, tad ne vienoje šalyje jis buvo ignoruojamas

niaus ir *Gardino kalendoriuose* skelbti ke-
liamųjų švenčių sąrašai, įvairiuose dvaruo-
se numatomų puotų datos, nurodytas lai-
kas, kada leidžiasi ir teka saulė, žymėtos
mėnulio fazės.

Žinios iš pasaulio. *Vilniaus* ir *Gardino kalendoriuose* skaitytojams buvo patei-
kiama išsami, su gausiomis nuorodomis
informacija – savotiškos genealoginių
medžių¹⁵ formos – apie svečių kraštų kara-
lius, karalienes, jų palikuonis, garsiausius
monarchus, būtos ir nebūtos jų gyvenimo
istorijos, dažniausiai perspausdintos iš kitų
periodinių leidinių ar kalendorių sudaryto-
jui pristatytos anoniminių autorių¹⁶. Štai
kone pusę 1781 metais sudaryto 1782-ųjų

---

ar ginčijamas. Dideliu išbandymu reformos vykdymas
tapo ir Abiejų Tautų Respublikoje. 1584–1589 metais
neramumai dėl naujojo kalendoriaus kilo liuteroniškoje
Rygoje, tuomet priklausiusioje ATR, 1583–1585 metais
prieš jį protestavo Lvovo, o 1584–1586 metais – Vil-
niaus stačiatikiai. Protestantai galiausiai su juo susitai-
kė, tačiau stačiatikiai išsikovojo teisę laikytis senojo ka-
lendoriaus. Dalinis *Grigaliaus kalendoriaus* priėmimas
dar kartą patvirtino ATR konfesinę tautinę specifiką,
sukėlė nemaža gyvenimiškų nepatogumų (pavyzdžiui,
katalikai dažnai skųsdavosi, kad dirbama per katalikiš-
kas šventes).

Pažymėtina, kad daugiau nei 100 metų skirtingose
LDK dalyse galiojo abu kalendoriai – tiek senasis *Juli-
jaus*, tiek naujasis *Grigaliaus*. Nors *Grigaliaus kalendo-
rius* LDK buvo įvestas 1586 metais, nuo 1800 metų ca-
rinės Rusijos valdomoje Lietuvos dalyje vėl buvo grįžta
prie *Julijaus kalendoriaus*, o Užnemunėje liko galioti
patikslintas *Grigaliaus kalendorius*.

¹⁵ Genealoginius medžius pradėta sudarinėti tik
XVIII amžiaus pabaigoje–XIX amžiaus pradžioje. Ši
veikla buvo inspiruota daugiausia praktinių tikslų, kaip
antai turto paveldėjimas.

¹⁶ Nors korespondentų pavardės ir jų informaci-
jos šaltiniai nėra žinomi, galima spėti, iš kokių miestų
kalendorių rengėjai ją gaudavo. Greičiausiai dauguma
pranešimų atkeliavdavo iš Lenkijos, dažniausiai Var-
šuvos. Tikėtina, kad antras informacijos centras buvo
Dancingas (dab. Gdanskas). Šiame svarbiausiame ATR
uoste ir viename iš didžiausių valstybės miestų cirkulia-
vo didžiausi pinigai, be to, tai buvo pagrindiniai vartai,
per kuriuos bendrauta su Vakarų Europa.

*Gardino kalendoriaus*¹⁷ užima pasako-
jimai apie įvairiausius pasaulio kraštus:
Ameriką, Angliją, Čekiją, Daniją, Ispaniją,
Italiją, Kurliandiją, Lenkiją, Malta, Olan-
diją, Portugaliją, Prancūziją, Prūsiją, Ru-
siją, Švediją, Šveicariją, Turkiją, Vokietiją
ir kitus. Nors tos žinios atspindėjo nelabai
objektyvų aprašomų šalių vaizdą, buvo be
galo spalvingos, sudėliotos į įdomius siu-
žetinius pasakojimus, oponuojančius fra-
gmentiškam požiūriui į pasaulį. 1779-ųjų
Gardino kalendoriaus straipsnelyje apie
Bavarijos elektoriaus rinkimus nėra fik-
suojami jokie faktiniai duomenys – vardai,
titulai, tiksliai įvykių vietovė. Kuriant intri-
gą, pasakojama apie elektoriaus mirties
priežastis, atskleidžiamos siauram artimų-
jų ratui težinomos detalės, mėginama for-
muoti iš aprašytos istorijos besirandanti, į
skaitytoją orientuotą didaktinį pamokymą:

Buvusio Bavarijos elektoriaus, be palikuonių
išėjusio anapilin, mirtis kone visoje Europoje
sukėlė didžiulį sąmyšį. [...] Priežastis [mir-
ties – *J. Ž.-G.*] – turtas: pasikvietė į savo dvarą
iš Italijos jauną damą, baisiųjų raupų užpultą.
Tokios jos išvaizdos taip išsigando, kad ir pats
pasijautė ta pačia liga, kuri jo giminės kuni-
gaikštienėms ir kunigaikščiams didžiai žalinga
buvusi, sergąs – su didžiule baime pelnytai
gresiančią mirtį minėjo.¹⁸

Pateikiant išsamius svečių kraštų apra-
šymus, pačia pirma eilute fiksuojama šaly-
je vyraujanti religija: Anglija – kalvinistų
religijos karalystė, Austrija – katalikų reli-
gijos kunigaikštystė, Danija – liuteronų reli-
gijos karalystė ir pan. Čia galima išžvelgti
religinės tolerancijos pradus, „įteisintus“

---

¹⁷ *Kalendarz Grodzieški na rok pański 1782*, w
Grodnie, w Drukarni J. K. Mci., 1781, 10–53.

¹⁸ *Kalendarz Grodzieški na rok pański 1779, 1778*,
10.

XVIII amžiaus švietėjų ir propaguotus daugiatautėje, skirtingus tikėjimus išpažįstančioje valstybėje.

Peržvelgus *Vilniaus* ir *Gardino kalendorius* matyti, kad pastarajame įvairių pasakojimų apie užsienio šalis, ten gyvenančias ar gyvenusias iškilias asmenybes yra gerokai daugiau. Dažnesni *Gardino kalendoriuje* ir pasaulio politinės arenos įvykių, kad ir praėjusių, vertinimai:

Norėdamas sustabdyti slapta prekybą, kurią amerikiečiai vedė su Prancūzija ir Ispanija, Parlamentas [Anglijos – J. Ž.-G.] išsiuntė jūrų žvalgus, idant šie pasisukiotų netoli Amerikos krantų. Šitoks laisvės suvaržymas supykė amerikiečių kolonijas, ir tai tapo pagrindine nenumaldomo karo priežastimi. [...] Pritrūkusios tikrų pinigų, Amerikos kolonijos ėmė leisti popierinius. Anglija jais atsiskaityti uždraudė, reikalavo mokėti sidabru. Tai suerzino per prievartą suburtuosius, apmaudą slepiančiuosius – ir šitai buvo antroji karo priežastis.¹⁹

Gardino kalendoriuje aptariami ir to laiko ekonominiai pasiekimai. 1780-ųjų numeryje spausdinamas didžiulis straipsnis apie Anglijos manufaktūras. Atkreiptinas dėmesys, kad XVIII amžiaus antroje pusėje Europoje (pirmiausia tokiose šalyse kaip Anglija, Prancūzija, Nyderlandai, Vokietija, Šveicarija) besikuriančios manufaktūros laikytos „veiksminga priemone siekiant ekonominės pažangos, mažinant žmonijos skurdą ir nedarbą, stabdant jos moralinį nuopuolį“²⁰. Tokia pažiūra „patsvirtinta“ spausdintu žodžiu ir paskleista visuomenei turėjo pateisinti ir sykiu pa-

remti Gardino seniūno, spaustuvės įkūrėjo Tyzenhauzo vykdomas reformas, o ypač įvairių manufaktūrų steigimą²¹. Straipsnyje apie Anglijos manufaktūras skrupulingu tikslumu, numaldant bet kokias abejones, keliamas ekonominės pažangos keliu einančios šalies pavyzdys:

Garsi žemdirbyste, tačiau ne mažiau ir manufaktūromis Anglija! Tame krašte šio amžiaus [XVIII a.] pradžioje priskaičiuota apie 12 milijonų avių. Skaičiuojant vien tik vilną, kiekvienos vidutinė kaina – 2 šilingai, taigi 20 [avių] jau sudarytų vieną svarą. [...] Nortvičo vilnos manufaktūroje dirba 120 tūkstančių fabrikantų. Per metus gaminių parduodama ne mažiau kaip už 100 tūkstančių svarų sterlingų. [...] Lido miestas ir jo apylinkės garsėja angliškos gelumbės manufaktūra. Kiekvieną savaitę vykstančiu prekymečiu ten per valandą gelumbės parduodama už 20, o kartais ir už 30 tūkstančių svarų. [...] Škotijoje ir Airijoje, ne Anglijoje, kur nederą linai, yra didžiai garsus drobės fabrikas. 1766 metais gautos drobės buvo priskaičiuota per 12 milijonų anglišku uolekčių. [...]

Be vilnos, Anglija daugiausia parduoda gaminių iš plieno, alavo, vario, žalvario, tom-bako. Iš viso šalies manufaktūrose dirba apie 400 tūkstančių asmenų. Iš ten į užsienį per metus išvežama prekių už 600 tūkstančių svarų sterlingų, [iš jų] už 150 tūkstančių siunčiama į Ameriką. Tačiau Anglija mažai turi geležies, be to, ji gana prasta, atvežta iš Švedijos, Sirijos, Korintijos, Kranjsko [Slovėnijoje]. [...]

Prekybos mastai Britanijoje
Metinis Anglijos pelnas svarais sterlingų:
Portugalijoje – 2 000 000,
Ispanijoje – 1 600 000,

¹⁹ *Kalendarz Grodzieški na rok 1784, 1783* (cituo-jama iš kalendoriaus priedo, kurio puslapiai nėra sužy-mėti).

²⁰ Ulrich Im Hof, 1996, 73.

²¹ Kadangi į Tyzenhauzo įkurtas manufaktūras valstiečiai buvo varomi prievarta, daug kas nepritarė jų steigimui ir atvirai kritikavo Gardino reformatoriaus už-mojus.

Turkijoje (mažiausiai) – 400 000,
Olandijoje – 1 200 000.²²

Pasaulis pažįstamas jį įvardijus, su-
skaičiavus, įvertinus. Toks pažinimas su-
ponuoja kosmopolitinę jauseną, drąsą iš-
trūkti iš „savų“ ir priimti „kitus“. Galbūt
dėl to XVIII amžius neretai yra vadinamas
kosmopolitizmo amžiumi, laikotarpiu, kai
svetimi, anksčiau net negirdėti pasaulio
kraštai aptariami, vertinami tartum gimti:

Niujorkas užima 10 000 kvadratinų mylių.
[...] [Amerikos] Sostinėje yra 2500 namų, ten
gyvena 16 tūkstančių gyventojų. Provincijoje
piliečių skaičius viršija 100 tūkstančių, iš jų
yra priskaičiuojama daug olandų. [...] Nauja-
sis Džersis užima 75 000 kvadratinų mylių, ir
gyventojų skaičius siekia 75 tūkstančius. Nors
derlingos žemės toje provincijoje ir apstu, ta-
čiau prekiaujama nedaug.²³

Pažinti pasaulį skatinama ne tik pasa-
kojimais, bet ir vizualiomis priemonėmis:
1774 metų *Vilniaus kalendoriuje* spausdi-
namas žemėlapis²⁴, kuriame aiškiai paży-
mėtos LDK sienos ir arčiau bei toliau esan-

²² *Kalendarz Grodzieški na rok przestępny 1780*,
1779, 12.

²³ *Ten pat*, 18.

²⁴ Atkreiptinas dėmesys, kad būtent XVIII amžiaus
viduryje ir antroje pusėje LDK pradėtos skleisti siste-
mingos geografinės idėjos, daug dėmesio skiriama vienai
svarbiausių ankstyvosios geografijos kryptų – kartogra-
fijai. Tuo metu Vilniuje pasirodė pirmieji, universiteto
profesorių parengti, geografijos vadovėliai (Kazimierz
Hołówka, *Compendium geographiae*, 1743; Karol
Wyrwycz, *Geografia czasów teraźniejszych*, 1768; Ka-
rol Wyrwycz, *Geografia powszechna czasów teraźniejszych*,
1770), kuriuose dėstyti ir kartografijos pagrindai.
Po 1764 metais įvykdytos studijų reformos geografijos,
o kartu ir kartografijos dėstymas dar labiau sustiprėjo.
Didelę įtaką tuometinei taikomajai topografijai ir kar-
tografijai darė Inžinierių korpuso, kurio filialas buvo ir
Vilniuje, įsteigimas. Korpusas rengė karo topografus. Jų
atlikti darbai buvo svarbūs viso krašto kartografiniam
vaizdui patikslinti. Plačiau žr. Algimantas Česnulevi-
čius, „Lietuvos kartografijos raida“, *Gimtasai kraštas* 2,
2009, 112–116.

čios užsienio valstybės. Taigi visuomenė, į
kurią orientuota kalendoriuose pateikiama
informacija, tarsi įkurdinama pasauliniame
kontekste, tiksliai fiksuojant vietą, laiką,
įvykių priežastis ir padarinius.

Kalendoriuose pateiktos žinios skaity-
tojams padėdavo susivokti ne tik politikos,
ekonomikos, bet ir kitose srityse. Štai į
1778-ųjų *Gardino kalendorių* įtraukia-
ma išsami tuometinės Europos periodinių
leidinių klasifikacija. Vaizdingais palygi-
nimais (pasitelkus įvairiausias spalvines
gamas, antikinius įvaizdžius) apibūdi-
ma spaudinių forma ir tematika, išskiriami
kiekvienam leidiniui būdingiausi bruožai:

1. Baltasis žurnalas arba laikraštis įvykius
aprašo tik teisingai, sąžiningai, be jokios klas-
tos ar apgaulingų vingrybių ir prasimanymų,
kaip ir kur kas nutiko. [...]

2. Juodojo medžiaga įdomi, tačiau išdėsty-
ta piktai, pridėdam savo nuodų svetimoms
ydoms išjuokti. [...]

3. Rudasis artimas kaimyniniam juodajam, ir
būtent naktį juos sunku atskirti. Vis dėlto ki-
tokia nei juoda, toji spalva sklinda šviesesniais
spinduliais. Klatingų lupikautojų žodis tam-
siausius nusikaltimus išguldo – žinoma, tokie
visuomet pasirengę ne dorybes, o bjaurius nu-
sidavimus pamatyti, kad tik įsiteiktų. [...]

[...]

8. Žydrasis žurnalas vien apie dangiškąs
laimes rašo, taip pat ir apie žemiškąs, kurios į
dangiškąsias esti panašios.

[...]

9. Galiausiai pilkasis²⁵ – itin savitas dienraš-

²⁵ Versta iš lenkų kalbos žodžio „izabellowy“
(pranc. *isabelle* – sartis) – šviesiai pilkas, turintis gelsvai
rudų atspalvių. Pavadinimas kildinamas iš karalienės
Izabelės vardo. XVIII amžiuje lenkų kalboje atsirado
daug gana komiškai skambančių, iš prancūziškų žodžių
tarimo susikurtų spalvų pavadinimų, pavyzdžiui, „mer-
do“ (pranc. *merde d'oie*), „verdepon“ (pranc. *vert de
pomme*) ar „blamarant“ (pranc. *bleu mourant*).

tis, esantis vidury tarp visų spalvų; jis kaskart neva vis puola žemyn, betgi kartu nelyg koks Antėjas, vėlei į aukštumas kyla. Jis siekia apie viską ne tiek pagrįstai, kiek drąsiai pasakot.²⁶

Skyrium aptartini kalendoriuose spausdinti straipsniai apie mediciną, astrologiją, įvairias pranašystes.

Apšvietos epochoje skirtingų religinių doktrinų, dogmatizmo ir scholastikos dominavimą kultūros, mokslo srityse ima stelbti pasaulietinės pažiūros, racionalizmas. XVIII amžiaus antroji pusė – lūžio medicinoje metas, sąlygotas tuolaik modernių mokslinės ir praktinės medicinos atradimų²⁷. Tuo metu gerokai padidėjo ir pačios visuomenės domėjimasis sveikata, jos saugojimo būdais. Į skaitančiosios auditorijos interesus reaguoja ir *Vilniaus bei Gardino kalendoriai*. 1771 metų *Vilniaus kalendoriuje* spausdinamas straipsnis apie maro epidemiją²⁸. Adresatui (lenkų kalbą mokančiam LDK piliečiui) gal kiek ir primityvia, tačiau suprantama kalba aiškinami ligos požymiai, jų atsiradimo priežastys:

Maras yra viena iš ūmiausių epidemijų, o ją sukelia užnuodyti, į mūsų kraštus iš rytų sklin-

---

Verčiant spalvų pavadinimus, remtasi: *Słownik terminologiczny włókiennictwa*, sud. Marta Michałowska, Warszawa: Ośrodek Dokumentacji Zabytków, 1995; *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, sud. Stefan Kozakiewicz, Warszawa: Państwowe Wydaw. Naukowe, 1969.

²⁶ *Kalendarz Grodzieński na rok pański 1778, 1777*, 30.

²⁷ Tadeusz Brzeziński, *Historia medycyny*, Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 1995, 118.

²⁸ XVIII amžiaus pradžioje nuo maro išmirė ištisi LDK kaimai ir miestai (net tokiam LDK mieste kaip Gardinas neliko daugiau nei pusės gyventojų, Vilniuje maro aukomis tapo apie 80 tūkstančių žmonių). Beje, tais pačiais 1771 metais (kuriems ir buvo skirtas cituojamas *Vilniaus kalendorius*) Vilniaus vyskupas Ignatas Masalskis 12 bažnyčių tris mėnesius (po keturis kartus per savaite) nurodė laikyti mišias už sergančiuosius maru.

dantys oro garai. [...] Kaip byloja garsusis vokiečių gydytojas Hofmanas, kvėpuojant, o tai, beje, nutinka ir kitoms užkrečiamoms ligoms užpuolus, maro nuodai, įtraukti kartu su oru, susimaišo su seilėmis, užkrečia galvą, išsausina gyslas, išsunkia bet kokią gyvastį, sukelia galvos sunkumą, neįtrau, mieguistumą, ūmų skausmą.²⁹

Po įžanginių, europinės patirties pavyzdžiais iliustruotų pastabų pereinama prie konkrečių, savo krašto visuomenei skirtų patarimų, kaip gydyti užsikrėtusiuosius maru:

Kaip ir gydant raupus, veiksmingas [maro – J. Ž.-G.] gydymas priklauso nuo kuo ankstyvesnio ligos sustabdymo medikų vadinamoje *primae viae* srityje; taip pat reikia spėriai mušti karštį bei padėti prasiveržti išbėrimui. [...] Kuomet liga pastebimai sumenksta, ligoniui, idant sustiprėtų jėgos, galima duoti išgerti degtinės.³⁰

Ūkio kalendoriuose (jau minėtuose *Kalendarz Gospodarski* ir *Kalendarz Rolniczy i Gospodarski*) dažnai būdavo pateikiama „astronominių žinių“. Rašyta apie kurios nors planetos daromą įtaką orams, derliui. Tokių pranešimų pagrindu paprastai tapdavo įvairūs mokslu nepagrįsti spėjimai. *Vilniaus kalendoriuje* spausdinamos naujienos iš astronomijos skaitytojus pirmiausia pažindina su pačiu šio mokslo objektu:

Dangaus šviesuliai yra trijų rūšių. Pirmajai priklauso nejudančios žvaigždės arba dar vadinamos *stelloe fixoe* [...]. Antrąją sudaro planetos, kurios kitų šviesulių atžvilgiu pačios juda ir dar pritraukia nejudančias žvaigždes. Trečioji

---

²⁹ *Kalendarz Wileński na rok 1771*, w Wilnie: w drukarni J. K. M. i Rzpłtey Akademickiey Soc. Jesu, 1770 (cituojama iš kalendoriaus priedo, kurio puslapių nėra sužymėti).

³⁰ *Ten pat*.

rūšis – tai kometos, šitaip pavadintos dėl švie-
sa plieskiančios savo uodegos.³¹

Svarbu esti ne tik priimti informaciją,
bet ir pažinti jos kilmę, šaltinius, suvokti
priežastis, gebėti jas sieti su kasdienio gy-
venimo fragmentais.

Naujai XVIII amžiaus antrosios pusės
LDK laikmačiuose yra traktuojamos ir prana-
šystės. Štai *Gardino kalendorių* pradėjęs
leisti jėzuitas Malinowskis nuo pat pirmųjų
numerių (1776 m.) ima polemizuoti su gar-
saus tuo metu pranašo Zicheno, Zellerferdo
evangelikų bendruomenės superintenden-
to, pranašystėmis. Zichenas numatė didžu-
lius žemės drebėjimus, 1783–1786 metais
turėsiąčius padalyti Europą į dvi dalis. Jo
pranašystės, bauginusios Europą, pasiekė
ir LDK. Ypač dažnai apie jas kalbėta, kai
1785-ųjų vasario 26-osios naktį Krokuvos
apylinkėse įvyko žemės drebėjimas. Kaip
tik tuo metu *Gardino kalendoriuje*,
siekiant sumažinti kilusią paniką, ir buvo
išspausdintas kritiškas straipsnis, aiškinan-
tis žemės drebėjimų priežastis, tikimybę ir
galimus padarinius. Dėstytos mintys buvo
grindžiamos kituose leidiniuose pasiro-
džiusiais pritariančiais teiginiais:

Baigsiu teisinga Supraslio³² kalendoriaus iš-
valga, kad ne viskas išsipildo, ko bijomasi.
Taip pat ne visi dalykai, kurie baugina, yra
įdomūs, o tikėti paprasta tik tuo, kad Alboraka
buvo Mahometo kumelė, kuria jis nujojo iki
devinto dangaus, jog turkų vadas vadovauja
270 tūkstančių galvų ir kad savaimė iššauna ne
tik kamštis iš butelio, bet ir pranašystė.³³

³¹ *Kalendarz Wileński na rok 1775, 1774* (cituo-
jama iš kalendoriaus priedo, kurio puslapiai nėra sužymėti).

³² Supraslio miestas yra šiaurės rytų Lenkijoje, ne-
toli Balstogės (Supraśl, dabar kalbininkai transkribuoja
Supraslę).

³³ *Kalendarz Grodzieński na rok 1776, 1775* (cituo-
jama iš kalendoriaus priedo, kurio puslapiai nėra sužy-
mėti).

Didžiąją *Vilniaus* ir *Gardino kalendorių*
dalį užėmusios žinios iš pasaulio pateikda-
vo gana įvairią, skirtingus dalykus fiksuo-
jančią, to meto LDK skaitytojus dominusią
informaciją. Peržvelgtos publikacijos lei-
džia kalbėti apie XVIII amžiaus antrosios
pusės LDK visuomenės poreikius, rūpes-
čius, netgi tam tikrą jos vaizdą pasauli-
niame kontekste. Tačiau kitas interpretacijas
inspiruojantį vaizdą, gerokai papildo ir ne
tokios gausios gimtojo krašto naujienos.

Krašto naujienos. *Vilniaus* ir *Gardino*
kalendoriuose išskirtinę vietą užėmė Len-
kijos karalystės ir LDK didikų, vyskupų,
vaivadų, kaštelionų, ministrų, seniūnų,
maršalkų, etmonų, raštininkų sąrašai. Ka-
lendoriai funkcionavo kaip vieni pagrindi-
nių visuomenės informavimo šaltinių, teikę
žinių apie valstybės struktūrą XVIII am-
žiaus antroje pusėje, aiškinę šalies val-
dymo ypatumus. Kiekvienų metų *Vilniaus*
ir *Gardino kalendoriuose* spausdinti įvai-
riausių krašte veikusių departamentų (už-
sienio reikalų, karo, teisingumo), komisijų
(išdo, edukacijos, teismo, pinigų kalimo),
draugijų (elementorių leidybos) sąrašai,
vardyti Lenkijos karalystės ir LDK pavie-
tai, kapitulos, aptarta LDK Vyriausiojo
Tribunolo veikla. Visuomenė pažindinta
su oficialiais potvarkiais, Seimo priimtais
nutarimais – kai kuriuose *Gardino kalen-
doriaus* numeriuose spausdinamos net
išsamios Seimo dienotvarkės. Nemažai
būta ištraukų iš konstitucinių straipsnių,
aiškinusių viešųjų valdžių paskirtį, bajo-
rų, miestiečių, valstiečių teises ir pareigas,
būlų teisenos principus.

Iš skelbtų sąrašų *Gardino kalendoriuose*
išskirtinę vietą užėmė *Vilniaus* universitete,
1781 metais pervadintame į LDK Vyriaus-

siają mokyklą (*Schola Princeps Magni Ducatus Lithuaniae*), dėščių profesorių vardai ir pavardės (Georgas Forsteris, Stanislovas Bonifacas Jundzilas, Pranciškus Norvaiša, Jonas Sniadeckis, Mišelis Renje, Jeronimas Stroinovskis ir kt.), fakultetų bei katedrų pavadinimai (fizikos, moralės mokslų fakultetai, juose esančios matematikos, chemijos, astronomijos, mechanikos, teologijos, teisės, istorijos, retorikos, literatūros katedros). Informuota, jog Vyriausiojoje mokykloje ypatingas dėmesys skiriamas gamtos mokslų ir medicinos mokymui (atliepusiam Apšvietos epochos reikalavimus), kad joje veikia puikiai įrengtos laboratorijos ir kabinetai. Užsiminta, jog rektoriaus Martyno Počobuto (*1728–†1810) iniciatyva buvo perstatyta observatorija, aprūpinta moderniais prietaisais, taip pat kad sukaupia didžiulė biblioteka. Pranešama ir apie tai, kad studentai Vyriausiojoje mokykloje mokomi „Niutono fizikos“, pažindinami su Mikolajaus Koperniko atradimais. Tokia informacija pirmiausia turėjo būti naudinga mokslo siekiančiai jaunuomenei. Taigi kalendorių leidėjai buvo suinteresuoti į skaitytojų gretas įtraukti ir šią, paprastai aktyviausią, uoliausiai priimančią įvairias žinias visuomenės dalį.

Vilniaus ir *Gardino* kai kurių metų kalendoriuose spausdintos įvairios publikacijos apie Edukacinę komisiją, jos įkūrimo priežastis (1773 m. popiežiaus Klemenso XIV bule buvo panaikinta Jėzaus draugija, tad kažkam reikėjo perimti jėzuitų administruotas mokyklas ir valdytą turtą) bei veiklą (valstybės švietimo reikalų tvarkymą). Aiškinta, kad Edukacinė komisija daugiausia dėmesio skiria vidurinėms ir

aukštesioms mokykloms, į savo mokymo programas įtraukusioms gamtos ir tiksluosius mokslus.

Lenkų kalba skaitančiai visuomenei kalendoriuose pristatyta ir kita LDK spaustuovėse išleista literatūra. 1787-ųjų *Gardino kalendoriuje* spausdinamas 1786 metais Vilniaus akademijos spaustuovės³⁴ išleistų veikalų registras. Nors tematinio aspektu leidiniai gana skirtingi, iš jų pavadinimų įmanu spręsti, kokia literatūra tenkino XVIII amžiaus antrosios pusės LDK skaitytojų poreikius: *Politinė Prancūzijos karalystės istorija, Lenkijos karalystės ir Lietuvos įstatymų, statutų ir konstitucijų aprašas, parengtas K. Zeglickio, Varmijos vyskupo ir kunigaikščio įvairūs laiškai bei raštai, Žemės matavimo pagrindai kariuomenėje besilavinantiems jaunuoliams, Knygelė apie vaikų auklėjimą, Įvairių autorių sekmadieniniai pamokslai, Istorija apie narsų Prancūzijos kunigaikštį, Geografijos gramatika arba naujai surinktas ir išguldytas geografijos rinkinys*. Beje, į Karolio Estreicherio sudarytą keliatomę bibliografiją kai kurie leidiniai nėra įtraukti, tad, rengiant senųjų LDK spaudinių ne lietuvių kalba rodykles, veikiausiai derėtų atkreipti dėmesį ir į to meto kalendoriuose pateiktą informaciją.

Šalia krašto naujienų kalendoriuose viešintos ir skolininkų pavardės. Ankstesniais amžiais pasirodžiusiuose kalendoriuose skolininkų sąrašai užimdavo išskirtinę vietą. Juk ir pats žodis „kalendorius“ kilo iš lotynų kalbos žožio *calendarium*, reiš-

³⁴ XVIII amžiaus viduryje Vilniaus akademijos spaustuvei buvo suteiktas karališkosios spaustuovės vardas, ji pirmoji LDK pradėjo spausdinti laikraščius ir žurnalus.

kusio „skolų knygelę“. Kitu giminingu lotynų kalbos žodžiu *calendae* buvo nurodoma kiekvieno mėnesio, kai mokėtos skolos, pirmoji diena. Senovės Romoje tokią dieną paskelbdavo žyniai (ilgainiui *calendae* arba *kalenda* imta vadinti pirmąją Naujųjų metų dieną). Beje, graikai kalendų neturėjo, todėl gana dažnai vartotas posakis „laukti iki graikiškų kalendų“ reiškė „laukti iki begalybės“.

XVIII amžiaus paskutinių dešimtmečių LDK kalendorių publikacijose kritikuoti įvairių visuomenės sluoksnių atstovai. Neapėitas net ir dvasininkų luomas:

Mums buvo pranešta, kad kai kurie klebonai, turėdami padaryti aibę įrašų, skubotai pildo krikšto, santuokos ir mirties metrikų knygas; taigi atkreipiame į tai dėmesį ir dar primename, kad įrašų nevalia daryti ant bet kokių kortelių, kurios gali dingti ar užsimiršti.³⁵

XVIII amžiaus pabaigoje kraštą krėtę įvairūs politiniai neramumai skatino bent jau tam tikruose visuomenės sluoksniuose laikytis tvarkos. „Kaltininkų“ paviešinimas nemenka dalimi prisidėjo prie tos tvarkos sergėjimo. Apskritai Apšvietos laikų žmonės į įvairius reiškinius žiūrėjo labiau per asmeninių intencijų, o ne socialinių procesų prizmę. Jiems rūpėjo klausimas „kas tai padarė“, o ne „kaip tai įvyko“.

Pabrėžiant visuomeninę tvarką, mėginta pagrįsti valstybės ir pilietinės visuomenės pozityvios sąveikos, „susikalbėjimo“ galimybę. Aptariamojo laikotarpio kalendoriuose ne tik kreiptasi į visuomenę, bet ir stengtasi išgirsti ją pačią:

Mes, teikdami pirmenybę kitokiam piliečių požiūriui, taip pat sutikus visiems luomams,

³⁵ *Kalendarz Grodzieški na rok 1782, 1781, 90.*

savo noru dabartiniam Karaliaus sosto paskirtam Seimui pasiūlėme ir teisėtai to norime, kad bet koks turtas – kilnojamasis ar nekilnojamasis, bažnytinis ar pasaulietinis – pagal kaduko teisę³⁶ būtų skirstomas.³⁷

Čia įmanu išvelgti ir tam tikros komunikacijos, viešosios erdvės formavimosi pradžią – telkiama visuomenė skatinama kalbėti, priimamas ir skelbiamas jos žodis.

Iš *Vilniaus* ir *Gardino kalendorių* nemažai galima sužinoti ir apie LDK paštą. Matyti, kad XVIII amžiaus paskutiniais dešimtmečiais paštas tarnauja ne tik valstybinėms institucijoms, bet ir privatiems, savo korespondenciją į įvairias šalis ir užsienio vietas siunčiantiems asmenims. Kalendoriuose skelbti ir įkainiai už siunčiamus laiškus bei siuntas, taip pat pašto trakto kryptys. Sužinome, kad generalinė pašto direkcija XVIII amžiaus antrojoje pusėje buvo įsikūrusi Varšuvoje. Šiame mieste taip pat veikė karaliaus dvaro centrinis paštas, o stambesniuose administraciniuose centruose – svarbesnės pašto įstaigos. 1785 metų *Vilniaus kalendoriuje* minimi trys dabartinėje Lietuvos teritorijoje veikę pašto skyriai: Vilniaus, Kauno ir Raseinių³⁸. Iš artimesnių LDK miestų tokios įstaigos nurodytos Gardine, Minske, Mintaujoje, Naugarduke, Nesvyžiuje, Slanime. 1794-ųjų *Gardino kalendorius* tarp svarbesnių pašto skyrių pažymi Vilnių, Kauną, Raseinius, Merkinę³⁹. Skelbta in-

³⁶ Kaduko teisė (lot. *caducus* – išmarinis, bešeimininkis) – teisė į išmarinį turtą, likusį be teisėtų paveldėtojų.

³⁷ *Kalendarz Grodzieški na rok 1779, 1778, 84.*

³⁸ *Kalendarz Wileński na rok 1785, 1784, 204.*

³⁹ *Kalendarz Grodzieški na rok przestępný 1784, 1783* (cituojiama iš kalendoriaus priedo, kurio puslapių nėra sužymėti).

formacija ir apie laisvuosius pašto traktus (jais gabenta ne tik įvairi korespondencija, bet ir vežti privatūs asmenys) bei skirtingose vietovėse esančias pašto stotis⁴⁰.

Vilniaus ir *Gardino kalendoriai* – vieni pirmųjų periodinės spaudos leidinių, XVIII amžiaus antros pusės LDK skaitytojus pažindinę su švietėjiškos minties sklaida gimtajame krašte ir pasaulyje. Šie lenkų kalba leisti laikmačiai buvo skirti ne tik metų mėnesiams ir dienoms žymėti, Mėnulio ar Saulės užtemimams ženklinti – juose skelbta informacija vedė į platų pasaulinių įvykių kontekstą, formavo skaitančiosios visuomenės supratimą apie mediciną, mitologiją, įvairias tikslųjų mokslų sritis.

---

⁴⁰ Apie LDK pašto stotis XVIII amžiaus pabaigoje nemažai rašyta to meto kelionių dienoraščiuose. Įdomios informacijos galima rasti filologijos mokytojo prozininko Friedricho Schulzo (*1762–†1798) 1793 metų kelionės iš Mintaujos į Gardino seimą aprašyme. Fragmentas, kuriame minima Lietuva, yra išverstas ir į lietuvių kalbą, žr. „Mokytojo Frydricho Šulco 1793 metų kelionės išpūdžiai“, *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XLX a.)*, parengė Juozas Jurginis ir Algirdas Šidlauskas, Vilnius: Mokslas, 1988, 108–124.

Kalendorių tekstų kalba, atitinkanti saikytinės kalbos stilistiką, greičiau nei sudėtingos mokslo traktatų tezės pasiekdavo skaitytoją. Kita vertus, pateikiamų žinių svarba priklausė ne nuo įvykių reikšmingumo ar „didumo“, bet nuo to, kiek informacija buvo aktuali to meto LDK gyventojui, norinčiam žinoti savo teises bei priedermes ir išmintingai jomis naudotis.

Be švietėjiškų paskatų, kalendorių leidėjai stengėsi žadinti ir pačios visuomenės aktyvumą, skatino ją prabilti, jos vardu kėlė viešumon aktualius klausimus, ragino svarstyti įvairių etinių normų būtinybę (tai vėliau daug prisidėjo prie naujų visuomeninio diskurso formų atsiradimo).

Vilniaus ir *Gardino kalendoriai* funkcionavo ir kaip politikos, ekonomikos bei kultūros pradžiamoksliai. Juose iš įvairių šaltinių surinkta medžiaga taikyta daugiau ar mažiau pažįstamai skaitytojų auditorijai, pageidaujantiems ne pranašystėmis ar stebuklais gražintos informacijos, bet konkrečiais faktais, logiškais aiškinimais grįstų žinių, tiesiogiai galinčių daryti įtaką kasdienei patirčiai.

UNIVERSAL TIME COUNTERS OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY: *VILNIUS* AND *GRODNO CALENDARS*

Jurgita Žašinaitė-Gedminienė

S u m m a r y

The article focuses on the calendars of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) which were published in the second half of the 18th century. Emphasizing the fact that in the Age of Enlightenment calendars as well as other periodicals underwent significant developments in terms of form, content, and audience, *Vilnius Calendar* (pl. *Kalendarz Wileński*) and *Grodno Calendar* (*Kalędarz Grodzieński*) are being analysed.

Vilnius and *Grodno Calendars* included news

from the whole world and from the area of the GDL. The information concerning astronomy, medicine, and prophecies also used to be published there.

The calendars dealt with social and moral issues of the time and were considered to be peculiar instructors of the society. Apart from that they enabled their readers to express themselves by proclaiming openly society's interests and needs. In this way a specific communication medium between this universal form of press and its audience was created.

From the publications of *Vilnius* and *Grodno Calendars* the history of Lithuanian post could be traced. There is also much information of the state management in the GDL in the last decades of the 18th century.

Gauta 2010 08 29

Priimta skelbti 2010 10 04

In general *Vilnius* and *Grodno Calendars* could be regarded as some ABC books of politics, economy, and culture that were dedicated to the inquisitive and demanding society of the second half of the 18th century.

Autorės adresas:

Lietuvių literatūros katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5,

LT-01513 Vilnius

El. paštas: jurga.zasinaite@gmail.com